

Přehled teorií vysvětlujících kriminalitu žen

Veronika Ochmanová

V obecných kriminologických teoriích se často proti sobě staví biologická vysvětlení kriminality vycházející z genetiky a sociologické teorie čerpající z analýzy podmínek ve společnosti. V teoriích ženské kriminality bylo biologické hledisko dlouhou dobu zdůrazňováno a sociální faktory opomíjeny, v lepším případě jim byla připisována pouze menší důležitost. Tyto klasické kriminologické teorie ovládaly kriminologické myšlení více než polovinu 20. století a spojoval je náhled na dichotomii muže a ženy, dané jejich sexualitou, která ženu předurčuje k pasivitě, podřízenosti i k menší kriminalitě.

Rodící se sociologické teorie kriminality ženskou kriminalitu opomíjely, maximálně se zabývaly prostitucí a sexuální delikvencí. Proti stereotypnímu vnímání ženské kriminality se posléze zvedla kritika feministické kriminologie, která otevřela otázky vztahu kriminality a emancipace žen, zkoumání hypotéz o rytířskosti systému trestní justice k ženám a v neposlední řadě se zabývala teoriemi odlišné socializace a sociální kontroly jako faktoru, který způsobuje konstantně nižší kriminalitu žen.

Biologická perspektiva se vrátila ve druhé vlně v 70. letech dvacátého století a vysvětluje rozdíly v kriminalitě mužů a žen pomocí rozdílů v agresi, kolísáním hladin hormonů nebo rozdílů ve fungování mozku. Je přitom zdůrazňováno, že výzkumy agresivity poskytují jedny z nejkonzistentnějších výsledků týkajících se pohlavních rozdílů v chování, a to od dětí předškolního věku až po dospělé. Poukazuje se přitom také na relativně stabilně vyšší míru zločinnosti mužů oproti ženám v různých epochách a na různých místech.¹ Existují však také výzkumy dokazující, že ženy projevují agresivitu jinými způsoby, odpovídajícími genderovým normám dané kultury.²

¹ Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 399.

² Je známý výzkum psychologa Bandury ve kterém se děti dávaly na dospělé modely, jak bijí nafukovací panenku Bobo. Dětem byla nabídnuta možnost, aby chování modelu napodobily. Za normálních podmínek kopali chlapci panenku častěji než dívky, ale když je experimentátor odměnil za bití panenky, chovala se obě pohlaví stejně agresivně.

Z hlediska psychologických faktorů při vzniku kriminality se upozorňuje na vyšší výskyt disociální poruchy osobnosti (psychopatie) mezi pachateli a pachatelkami trestných činů. Dá se říci, že to vyplývá již z definice této poruchy: „Lhostejnost ke společenským pravidlům a závazkům, nedostatek citu a chladný nezájem o ostatní. Velký rozpor mezi chováním a převládajícími sociálními normami. Chování nelze dostatečně ovlivnit zkušeností, včetně trestu. Malá tolerance k zátěži a nízký práh pro agresivní explozi“. Výskyt u žen v poměru k mužům je udáván několikanásobně nižší od 1:2 až po 1:7.³ Podle některých autorů vykazuje psychopatie žen jiný profil, než je tomu u mužů.⁴ Může být způsobeno tím, že ženy, v souladu s rolí, do níž byly socializovány, projevují disocialitu jinak, skrytěji. Ve vězeních je u žen výskyt psychopatie velmi častý a některé výzkumy jej označují jako nejspolehlivější prediktor recidivy.⁵

U žen se z psychologických faktorů významně podílí na vzniku kriminality žen alkoholová nebo drogová závislost a také zkušenost se sexuálním zneužíváním.⁶ Řada výzkumů prokazuje, že většina vězeňkyň byla oběťmi sexuálního nebo psychického zneužívání, pocházelo z násilných rodin nebo má problémy s drogami. Kriminální statistiky podporují tezi závislosti kriminality na společenských podmínkách, zvyšuje se kriminalita mladých nezaměstnaných žen ze znevýhodněného prostředí, které páchají menší přestupky proti majetku jako jsou např. krádeže a podvody.⁷

Je důležité sledovat, jaké ženy jsou trestním systémem kriminalizovány. Teorie kriminalizace – tzv. labelling, v jejímž pohledu je kriminalita označení nálepkou devianta, byla původně formulována pro mužské pachatele. Jediná zmínka o ženách se objevuje u Beckera a souvisí s tím, že ženy jsou

³ Praško, J. a kol. *Poruchy osobnosti*, Portál, Praha 2003, s. 230–231.

⁴ Reise, S. P., Wink, P. *Psychological implications of the psychopathy Q-sort*, *Journal of Personality Assessment*, 1995, číslo 65; Salekin, R. T., Rogers, R., Sewell, K. W. *Construction Validity of psychopathy in a Female offender Sample: A Multitrait-Multi Method Evaluation*, *The American Journal of Abnormal Psychology*, 1997, číslo 106.

⁵ Loucks, A., Zambie, E. *Predictors of recidivism in serious female offenders: Canada research for predictors common to both men and women*, *Corrections Today*, 1999, číslo 61.

⁶ Bisi, S. *Female criminality and gender difference*, *International Review of Sociology*, 2002, číslo 12, s. 38.

⁷ DeKeseredy, W. S. *The Female Offender: Girls, Women and Crime* by Meda Chesney – Lind (book review), *Justice Quarterly*, 1999, číslo 16, s. 473–478.

potencionálně ohroženou skupinou, na které může jiná (mocnější) aplikovat svá pravidla: „Muži tvoří pravidla pro ženy v naší společnosti.“⁸ Šmausová⁹ poukazuje na prospěšnost spojení „feministické společenské teorie“, která tematizuje konstrukci pohlavních rolí, a kriminologické „etiketizační teorie“, která upozorňuje na konstruovaný charakter kriminality.

TRADIČNÍ KONCEPCE ŽENSKÉ KRIMINALITY A JEJICH KRITIKA

Jednou z prvních teorií ženské kriminality byla antropologická koncepce rozeného zločince (reo nato). Ve svém rozsáhlém díle Lombroso na základě měření tělesných proporcí odsouzených našel systém znaků, který kriminálního jedince jednoznačně charakterizuje. Později se spolu se svým žákem Ferrim věnoval také charakteristice žen – rozených pachatelek zločinů. Od ostatních nekriminálních žen se rozené pachatelky liší specifickými atavistickými znaky, které pocházejí od primitivních lidí – mezi jinými jsou to např. tmavé krátké vlasy, mohutné čelisti, silné zuby s ostrými špičáky.¹⁰

Lombroso charakterizuje též rozenou pachatelku zločinu jako ženu s maskulinními rysy – s nedostatkem mateřského instinktu a naopak zesíleným pohlavním pudem, sklonem k tuláckému životu, zálibám v mužských sportech, náruživostech, v mužské oděvu aj. Tyto vlastnosti, charakteristické pro muže, způsobují ztotožnění žen s muži, činí je vlastně napůl muži. Ženy jsou rozenými zločinci zřídka, pokud už se však žena rozený zločinec vyskytne, je horší než muž, je fakticky monstrem, vyznačuje se větší krutostí, mstivostí, hrabivostí, také větší vitalitou a necitlivostí k bolesti. Kombinuje v sobě ty nejhroší vlastnosti muže i ženy.¹¹

Dalším dílem věnovaným ženské kriminalitě bylo dílo Thomase¹², který svou teorii dokumentoval na základě příběhů delikventních žen. Ve svém konceptu zdůrazňuje u ženy mateřský instinkt, ale také její emocionalitu

⁸ In Munková, G. Sociální deviace, Karolinum, Praha 2001, s. 116.

⁹ Šmausová, G. Trestní právo a kriminalita žen, Právník 3-4/1992, s. 266-267.

¹⁰ Adler, F., Mueller, G., O., W., Laufer W., S. Criminology, McGraw - Hill, USA 1991, s. 64.

¹¹ Lombroso, C., Ferrero, W. Female Offender, Philosophical library, New York 1958, s. 152.

¹² Heidensohn, F. Women and Crime, Maxmilian Press, London 1996, s. 116.

a iracionalitu. Kriminalita ženy je důsledek selhání výchovy k mateřské roli a výrazem touhy uniknout či touhy po dobrodružství. Delikvence žen je ztotožňována se sexuální delikvencí a se životem plným promiskuity.

Pollak¹³ nabízí zcela jiný úhel pohledu. Ženy v jeho pojetí přestávají být emocionální a neracionální, a stávají se „šedými eminencemi“ v pozadí, které pečlivě utajují vlastní trestné činy a zároveň stojí v pozadí trestných činů mužů, protože jejich úloha je muže podněcovat.

Pollak vyslovuje také domněnku o ve skutečnosti vyšším podílu žen na kriminalitě. Tezi o skryté kriminalitě odůvodňuje ženskou schopností schovávat a zatajovat, která je založena biologicky. Žena má narozdíl od muže fyziologickou možnost předstírat při coitu orgasmus. Takové předstírání se projevuje i v jejím sociálním, tedy i delikventním chování. Také to, že se žena dopouští většiny deliktů ve svém blízkém sociálním okolí, znesnadňuje jejich odkrytí.

Mimoto četné trestné činy žen, i když jsou odhaleny, se nedostanou do kriminálních statistik, protože jsou posuzovány s větší shovívavostí než delikty mužů. Zapříčiňuje to „rytířskost“ a ochranný postoj muže k ženě. Tento postoj existuje ze strany mužské oběti trestného činu stejně jako ze strany orgánů veřejné moci v oblasti práva, jejichž představiteli jsou především muži.

Pollak opomíjel, že by skrytou kriminalitu mohli páchat ve srovnatelné míře také muži. Ve výzkumech, které pronikají do sféry latentní kriminality, například ve výpovědích o vlastní trestné činnosti (tzv. selfreportech) a výzkumech obětí trestné činnosti, se ukazuje, že muži a příslušníci nižších vrstev jsou i v „temném poli“, podobně jako v oblasti registrované kriminality, zatíženi trestnou činností více než ženy a příslušníci vyšších vrstev.¹⁴

Vášnivá debata se stále točí kolem otázky, zda galantnost nebo rytířskost orgánů činných v trestním řízení nějakým způsobem skutečně existuje. Box¹⁵ poznamenává, že ženy mají větší šanci být prezentovány v oficiálních statistikách jako pachatelky trestných činů právě kvůli menšímu počtu, ve

¹³ Válková, J. Kriminalita žen, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha 1993, s. 37.

¹⁴ Kaiser in Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie, Eurolex Bohemia, Praha 2001, s. 42-43.

¹⁵ In Morrison, W. Theoretical criminology: from modernity to post modernism, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 390.

kterém se trestných činů dopouštějí. V současnosti je podle Chesneyové-Lindové¹⁶ na ženy zaostřeno tolik pozornosti, že jim to přináší v této oblasti nevídanou rovnost, vyjádřenou postojem: „Chtěly rovnoprávnost, mají ji mít.“

Rytířskost mužů k ženám se podle Pollaka realizuje ve všech stádiích trestního řízení. Největší pozornost je však zaměřena na rozhodování soudců. Výzkumy ukázaly, že je třeba vidět faktor pohlaví v kontextu dalších proměnných. Podle Smartové¹⁷ to nejsou ženy v systému trestní justice obecně, se kterými by bylo jednáno privilegovaně, ale ženy, které ukazují svou genderovou roli a prezentují se jako úspěšné manželky a matky. Soudy ve svých rozhodnutích nezohledňují ženu, ale jsou motivovány péčí o rodinu a děti. Tento fenomén zkoumala a popsalala Dalyová¹⁸, hovoří v tomto smyslu o prorodinně zaujaté justici. Soudci naopak nemají nejmenší zájem cokoli „odpouštět“ ženě, která je svobodná, nepřátelská k autoritám, bere drogy nebo je alkoholička. Tady naopak sahají k ještě přísnějším trestům. Heidensohnová¹⁹ píše, že ženy jsou tak trestané dvakrát: jednou za porušení zákona, jednou za porušení genderových norem

Podle Šmausové zastává většina soudců názor, že ženy patří do domácnosti a k dětem – a ne do vězení – a k tomu mají soudci při výměře trestu tendenci rytířsky přihlédnout. „U zaměstnaných žen se nepokládá za nepostradatelný jejich výkon v povolání, nýbrž jejich funkce reprodukční, zvláště ve vztahu k dětem. Se ženami před trestním soudem tudíž zachází přednostně, stejně jako s obžalovanými muži, kteří pracují. Naopak na přísnější potrestání mají šanci ženy, které propadly jako matky, a muži se špatným poměrem k práci.“²⁰

¹⁶ In Renzetti, C., Curan, D. *Ženy, muži a společnost*, Karolinum, Praha 2003, s. 34.

¹⁷ In Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 393.

¹⁸ In Renzetti, C. M., Curan, D. *Ženy, muži a společnost*, Karolinum, Praha 2003, s. 343.

¹⁹ In Munková, G. *Sociální deviace*, Karolinum, Praha 2001, s. 121.

²⁰ Šmausová, G. *Trestní právo a kriminalita žen*, Právník 3–4/1992, s. 269.

SOCIOLOGICKÉ TEORIE A JEJICH KRITIKA

Vlivné sociologické koncepce, které vznikaly od 30. do 60. let 20. století v Americe, především tzv. chicagská škola, se zaměřily na zkoumání mužských gangů. Heidensohnová toto období charakterizuje jako období jisté romantické idealizace až heroizace delikventa, který představuje ideál mužnosti.²¹

Oakleyová tvrdí, že na základě Cohenových analýz mužských gangů lze říci, že kriminalita souvisí s maskulinitou. Obě motivují ke stejným druhům činnosti. Ideál mužství v sobě totiž má mnoho faktorů figurujících u trestné činnosti – např. demonstraci fyzické síly, jistou formu agresivity, viditelné „prokazování“ úspěchu, ať už legálního či nelegálního.²²

EMANCIPAČNÍ TEORIE A JEJICH KRITIKA

V roce 1975 vychází dvě práce ženských autorek „Sestry ve zločinu. Vzestup nového ženského delikventa“ od Adlerové a „Žena a zločin“ od Simonové. Ústředním sdělením obou knih je, že se kriminalita žen začala proměňovat, a to jak co do počtu spáchaných trestných činů, tak i do povahy páchaných trestných činů. Ženy se tedy dopouštějí více trestných činů než dříve, a také se více angažují v trestných činech vyhrazených dříve pouze mužům. Obě autorky to interpretovaly jako logický důsledek hnutí za emancipaci žen. Adlerová se domnívala, že až ženy dosáhnou kompletní nezávislosti na tradičních sociálních rolích, stanou se agresivnějšími, podnikavějšími a maskulinními. Tyto ženy si potom osvojí mužské vzorce chování i v oblasti zločinu.²³

Při kritice emancipačních teorií bylo upozorňováno na to, že vytvářejí ovzduší morální paniky a ospravedlňují strach z emancipace.²⁴

Z jiné perspektivy kritizoval emancipační teorii Steffensmeier, když poukazoval na skutečnost, že ačkoliv se velikost nárůstu ženské kriminality

²¹ Heidensohn, F. *Women and Crime*, Maxmilian Press, London 1996, s. 141.

²² Oakleyová, A. *Pohlaví, gender a společnost*, Portál, Praha 2000, s. 51.

²³ In Renzetti, C. M., Curan, D. *Ženy, muži a společnost*, Karolinum, Praha 2003, s. 327.

²⁴ Heidensohn, F. *Women and Crime*, Maxmilian Press, London 1996, s. 150.

jeví impozantně v procentuálním vyčíslení, není tomu tak v absolutních číslech. Nová ženská kriminalita je podle něho spíše sociálním záměrem, než empiricky podloženou realitou.²⁵

Míra ženského zločinu vzrostla, ale jen ve své nenásilné, nepříliš závažné majetkové části. Tradiční vzory ženského zločinu zůstaly stejné, složení vzorku odsouzených žen se za posledních několik desítek let nezměnilo. Zvýšená míra menších majetkových deliktů u žen podle některých autorů jen potvrzuje, že ženy jsou stále ekonomicky znevýhodněné.²⁶

Pachatelky trestných činů samotné, které by měly být nositelkami emancipace, se spíše potýkají s omezenými možnostmi samostatné obživy, než aby využívaly rozšířených práv a příležitostí vydobytých ženským hnutím.²⁷

TEORIE SOCIÁLNÍ KONTROLY A ODLIŠNĚ SOCIALIZACE

Sociální kontrola se v nejobecnější rovině vztahuje k udržení řádu, pravidel a stability sociálního útvaru.²⁸ Univerzálním kulturním prostředkem k zajištění kontroly chování a myšlení členů společnosti je proces socializace, který směřuje k tomu, aby každý přijal za své hodnoty ve společnosti uznávané – a jim odpovídající systém sociálních norem a vzorců chování.²⁹

Dívky jsou vychovávány jinak než chlapci, jsou socializovány do femininí role. Podle Rettinga a Passamanicka³⁰ se chlapci musejí umět prosadit a získat vedoucí postavení, zatímco dívky jsou vedeny k toleranci a altruismu.

Ve vztahu ženské kriminality, teorií socializace a sociální kontroly dospěli Hagan, Simpson a Gillis³¹ k závěru, že ženy jsou „přesocializované“. Vychá-

zejí přitom z klasického dělení společnosti v kapitalismu na sféru veřejnou, sféru produkce, dominovanou muži a sféru soukromou, sféru spotřeby, která je vyhrazena ženám. Jako trh práce je i zločin sexuálně stratifikován a zařazen do veřejné sféry vyhrazené mužům, ženy jsou omezovány ve vstupu do veřejné sféry nástroji sociální kontroly, a je jim tedy znesnadněna participace ve světě práce i ve světě zločinu.

Ženy nejsou v jejich pohledu jen objekty sociální kontroly, nýbrž i jejími nástroji. Matky jsou těmi prvními, kdo provádí socializaci. Kontrolují své děti, a to dcery více než své syny, a tím na ně přenášejí omezený přístup k veřejné sféře, kterým jim byl také odepřen.

Socializaci a kontrolu nejbližším okolím můžeme označit jako sociální kontrolu neformální. Nástrojem formální sociální kontroly jsou společenské instituce, a zvláště pak právo. Podle Šmausové³² se ženy chovají stejně deviantně jako muži, ale ne všechny deviace jsou předmětem trestního práva. Ženy i přes svou jim stále připisovanou pasivitu by se mohly chovat kriminálně, kdyby si to trestní právo „usmyslelo“ – bylo by možné kriminalizovat například nesprávné stravování v domácnosti.

Podle Johnsona³³ vyplývá nízká míra ženské delikvence z toho, že byly dívky více kontrolovány svými rodiči, a v důsledku toho také méně ovlivněny stykem s delikventními vrstevníky. Akers³⁴ poukazuje ještě na další bariéry ve vstupu žen do světa zločinu, které vytvářejí stereotypy fungování delikventních skupin v něm působících. „Organizovaný zločin není zaměstnavatelem, který by poskytoval rovné příležitosti.“ Například italská mafie proslula svou tradiční patriarchální strukturou. Mafie je „exkluzivní pouto mezi muži založené na tajemství a násilí“.³⁵

Hagan ve svých pozdějších analýzách také očekával se snížením počtu patriarchálních rodin a se zvýšením počtu pracujících žen odpovídající vzrůst ženské kriminality, který by tak vlastně potvrdil teorii korelace emancipace a vzestupu kriminality žen. Přes společenské změny v postavení žen zkonstatoval, že „ženy stále zůstávají odlišné svou nízkou mírou kriminality a nižší

²⁵ In Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 391.

²⁶ Adler, F., Mueller, G., O., W., Laufer W., S. *Criminology*, McGraw – Hill, USA 1991, s. 45.

²⁷ Renzetti, C. M., Curan, D. *Ženy, muži a společnost*, Karolinum, Praha 2003, s. 333.

²⁸ Urbanová, M. *Sociální kontrola a právo*, Masarykova univerzita, Brno 2003, s. 8.

²⁹ Urbanová, M. *Sociální kontrola a právo*, Masarykova univerzita, Brno 2003, s. 45.

³⁰ In Válková, J. *Kriminalita žen*, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha 1993, s. 36.

³¹ Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 402.

³² Šmausová, G. *Trestní právo a kriminalita žen*, Právník, 1992, číslo 3–4, s. 266–267.

³³ In Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 404.

³⁴ In Morrison, W. *Theoretical criminology: from modernity to post modernism*, Cavendish Publishing Limited, London 1995, s. 404.

³⁵ Bissi, S. *Female criminality and gender difference*, *International Review of Sociology*, 2002, číslo 12, s. 35.

mírou zapojení do vážnějších trestných činů. Emancipované ženy se obvykle neobrací na dráhu zločinu³⁶.

Zdá se tedy, že teorie emancipace neposkytuje dostatečné vysvětlení ženské kriminality. Podnětné přístupy můžeme spatřovat v teorii sociální kontroly a rozdílné socializace mužů a žen (tzv. gender socializace), je však vždy třeba zkoumat problém v celé jeho komplexnosti a překonávat omezení jediné, byť sebelepší teorie.

SUMMARY

The overview of theories explaining female criminality

Among the theories of criminality two opposite approaches can be recognized. The first biologically based on genetics and the second sociologically based on social conditions. Especially theories of female criminality had been dominated by the biological perspective for a long time. Social factors had been passed by, in a better case they were found less important for an explanation of female behaviour.

Sociology of deviance had focused on male delinquency, especially on gangs. Heidensohn notices perceiving a male delinquent like a rebel or a romantic hero. Criminality in this point of view equals an ideal of masculinity. In great sociologist theories women were marginalized, only prostitution received particular interest.

The feminist's criticism of mainstream in criminology has opened new important topics such as a liberation hypothesis, a task of chivalrous treatment of women in criminal justice system and the theories of different socialization and social control.

The socialization and social control theories can provide quite sufficient explanation of differences in behaviour of both sexes. Nevertheless I think that searching criminality should be based on multi-factorial analysis overcoming limitations of any single theory.

³⁶ Bissi, S. Female criminality and gender difference, *International Review of Sociology*, 2002, číslo 12, s. 34.

III.

Právní postoje a hodnotové orientace delikventních žen

Miloš Večeřa

1. ZAMĚŘENÍ VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Zaměření výzkumného projektu „Právní postoje a hodnotové orientace delikventních žen“, realizovaného v rámci grantového úkolu GA ČR na katedře právní teorie Právnické fakulty MU v Brně, vychází ze zásadní role právního vědomí a hodnotových orientací adresátů práva v procesu jejich právního rozhodování a následného dodržení resp. porušení práva.¹ Vedle právního vědomí, zahrnujícího úroveň právní informovanosti a mínění a postoje vztahené k právu jako oblasti společenského života, tedy nejen k právním normám a povinnostem z nich vycházejících, ale i k činnosti institucí aplikujících právo, kvalitě legislativní činnosti, stavu právní komunikace, realizovaným právním vztahům apod., se v systému zaměřenosti člověka (jeho motivačním systémem) projevuje významně i aktuální hodnotové zaměření člověka (hodnotový žebříček) a jeho zakotvený hodnotový systém (dlouhodobá hodnotová orientace). Ve vztahu k problematice právního (resp. protiprávního) jednání a jeho motivaci u delikventních žen se proto výzkumný projekt zaměřil jednak na problematiku jejich hodnotového žebříčku a dlouhodobých hodnotových orientací a na jimi zastávané postoje k právu.

2. HODNOTY A POSTOJE JAKO ZÁKLADNÍ SLOŽKY LIDSKÉ MOTIVACE

Mechanismus lidské motivace plní nejen funkci energetizující, ale i funkci regulační, tedy směřování lidského chování. K základním hnacím momen-

¹ Podgórecki, A. Public Opinion on Law. In Podgórecki, A. (ed.) *Knowledge and Opinion about Law*. London: Martin Robertson, 1973, s. 65-100.